

Prozaik, literární kritik, reportér, překladatel a publicista Jiří Weil se narodil 6. srpna 1900 v Praskolesích u Hořovic. Tam prožil část svého dětství. Otec byl živnostník, vlastnil firmu na výrobu obrazových rámu, ale příliš se mu nedařilo a rozvětvená židovská rodina postupně chudla. Brzy se dostala do finanční krize a byla nucena k přestěhování do Prahy. V Praze začal Jiří Weil studovat na reálném gymnáziu, nejprve v Křemencově ulici (v roce 1911), později (v roce 1916) přestoupil na gymnázium v Truhlářské ulici, kde ve studiu pokračoval a v roce 1919 úspěšně odmaturoval. Obě gymnázia měla pověst kulturně a politicky aktivních škol, díky tomu se Weil již během středoškolských studií zúčastňoval společenského a politického života a podílel se na akcích sociálnědemokratické strany. Smysl pro sociální spravedlnost a společenský pokrok u něho vzbudil zájem o sovětské Rusko a sovětskou kulturu i o levicové politické a kulturní proudy. Po maturitě nastoupil na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde se věnoval studiu slovanské filologie a srovnávacích dějin literatur. Univerzitní studia zakončil v roce 1928 doktorátem filozofie, jež získal po obhájení disertační práce s názvem *Gogol a anglický román v 18. století*.

Jiří Weil se stal během vysokoškolských studií oblíbeným studentem F. X. Šaldy, s nímž se později spřátelil. Vstoupil také do komunistické strany a avantgardních uměleckých skupin Devětsil a Blok. Na doporučení strany pak pracoval v letech 1922–1931 jako překladatel na nově vzniklém sovětském zastupitelství v Praze. Po odchodu z velvyslanectví působil Weil většinou jako svobodný spisovatel a novinář. Přispíval do řady levicově orientovaných novin a časopisů, mimo jiné v letech 1932–1933 spolu s Juliem Fučíkem redigoval časopis Tvorba.

Spisovatel Jiří Weil několikrát navštívil Sovětský svaz. Poprvé to bylo v roce 1922, nejdéle tam však pobýval v letech 1933–1935 jako literární redaktor a překladatel. Působil v Moskvě a pracoval převážně na překladech marxistické literatury. Ve městě zahaleném tísnivou atmosférou počínající stalinské diktatury se však dostal do konfliktu se sovětským režimem. Byl obviněn z maloměšťáctví, přízemního klepaření a zatčen. Později ho vyloučili z komunistické strany a po „prověřování“, které si nezačalo se soudním procesem, byl poslán do vyhnanství ve Střední Asii a v Kazachstánu na „převýchovu“. Po ročním pobytu v komunitě Interhelpo a v pracovním táboře u jezera Balchaš se směl v roce 1935 vrátit do Prahy. Tento pobyt Jiřího Weila velmi poznamenal, navždy ztratil idealistické představy o životě v SSSR, které se velmi lišily od reality. Otřesné zážitky později (v roce 1957) využil při psaní autobiografického románu *Moskva – hranice*.

Nástup Hitlera k moci a okupační léta představovaly pro Jiřího Weila období rasové perzekuce. Spisovatel sice pocházel z ortodoxní židovské rodiny, ale sám se již k židovství nehlásil. Rasové pronásledování a veřejné označení za Žida pro něj znamenaly šok. Na rozdíl od jiných židovských

osudů měl ale v jistém ohledu štěstí. V době, kdy odcházely desetitisíce Židů do transportu, se Jiří Weil stihl oženit. 4. března 1942 si vzal nežidovskou partnerku Olgu Frenclovou, pocházející z prestižní rodiny lékařského rady MUDr. Jaromíra Frencla. Bylo to poslední povolené „smíšené“ manželství na území Protektorátu, o pár dní později vyšlo nařízení, které tyto sňatky zakazovalo. Weila to na nějaký čas od transportu zachránilo, manželům se však nežilo lehce. Oba byli pronásledováni, on za to, že byl Žid, a ona za to, že se dobrovolně stala jeho manželkou. Přišli o byt, o zaměstnání a živořili z velmi skromných potravinových přídělů. Do transportu byl Jiří Weil nakonec také předvolán, rozhodl se však pro fingovanou sebevraždu. Do konce války se pak společně se svou ženou ukrýval za pomoci přátel na různých místech v Praze.

Po osvobození se znovu zapojil do kulturního života. Kromě spisovatelské činnosti spoluredigoval Literární noviny (1946–1948), v letech 1947–1949 pracoval jako redaktor nakladatelství Evropský literární klub. Po zrušení nakladatelství v roce 1949 začal působit ve Státním židovském muzeu v Praze. Zaměstnání mu sice umožňovalo přístup k zajímavým dokumentárním zdrojům, ve kterých našel inspiraci k napsání svých posledních próz, byl tam však spíše trpěným vědeckým pracovníkem. Po předchozích neblahých zkušenostech totiž odmítl nabídku ke spolupráci od generálního tajemníka ÚV KSČ Slánského a upadl u vládnoucí strany v nemilost. Autorovi, označenému za nepřítel lidu a měšťáckého idealistu, byla zakázána publikační činnost. Přestože se Weil jevil jako pozoruhodný a zvláštní prozaik, ohlasy na jeho dílo byly v té době velmi negativní. Jeho knihy nesměly dlouho vycházet, ke čtenářům se začaly pomalu vracet až po roce 1989. Svou prozaickou tvorbu spisovatel uzavřel v padesátých letech, kdy po těžké nemoci (onemocněl leukémií) 13. prosince 1959 zemřel.

Weilovo literární dílo můžeme rozdělit do dvou období. V tom prvním (1920–1936) působil převážně jako překladatel, žurnalista a literární kritik, publikoval v denním tisku, literárních a kulturních časopisech. Silně ovlivněný sympatiemi k Sovětskému svazu a ke komunistické straně psal literárněkritické články, teoretické úvahy, reportáže a různé informace o sovětské kultuře, převážně literatuře. Překládal sovětské revoluční básníky – Vladimíra Majakovského, Borise Pasternaka –, z prozaiků pak např. Maxima Gorkého. Českou veřejnost seznamoval s rodící se sovětskou literaturou a kulturou, velmi se zasloužil o rozvoj česko-sovětských kulturních vztahů. K poznání sovětských poměrů přispěla Weilova díla *Ruská revoluční literatura* (1924), *Kulturní práce sovětského Ruska* (1924) a soubor reportáží vyprávějících o životě v Sovětském svazu *Češi stavějí v zemi pětileték* (1937).

Ve druhém, významnějším období literární tvorby (1937–1959) se autor věnoval převážně psaní beletrie. K prozaickému debutu *Moskva – hranice* (1937) ho inspirovala osobní zkušenost, získaná pobytem v Sovětském svazu. Román zachycuje život v hlavním městě, především prostředí zahraničních specialistů, kteří se podílejí na hospodářské výstavbě. Hlavními hrdiny románu jsou

poloviční Židovka buržoazního původu, mladá žena Ri, pocházející z Československa, a levicový český intelektuál Jan Fischer, který má autobiografické rysy. Ri přijíždí za svým manželem Robertem, inženýrem polského původu, do Moskvy. Zpočátku se jí město zdá šedivé, smutné a nepřátelské, postupně si však zvyká na nové poměry a zapojuje se do budování socialismu. Stane se dělnicí v továrně, údernicí, později instruktorkou zahraničních dělníků a nakonec vedoucí oddělení továrny. Překladatel Jan Fischer se ani přes poctivost svých úmyslů nedokáže ztotožnit s ruským prostředím a v období politických čistek a procesů je jako nepřítel vyloučen z komunistické strany, aniž by dostal sebemenší šanci na obhajobu. Kniha je jedinečným svědectvím o sovětských poměrech ve třicátých letech. Na konfliktu jedince a společenského systému ukazuje charakteristické rysy stalinské totalitní diktatury – rostoucí moc společenských institucí, zejména vládnoucí strany, nad člověkem, politické čistky a procesy i rub budovatelského úsilí. První vydání románu v roce 1937 hodnotila dobová kritika velmi ostře. Odmítnutí se mu dostalo i z okruhu lidí autorovi názorově i lidsky blízkých, především od přítele Julia Fučíka, což Weila citelně zasáhlo. Román osudovým způsobem poznamenal jeho život. Ve čtyřicátých letech se dostal na seznam zakázaných knih, kde zůstal, s výjimkou části šedesátých let, až do roku 1989.

Volně navazující kniha *Dřevěná lžice* (1992) vypovídá o životě v sovětských pracovních táborech během Stalinovy vlády. Hlavními hrdiny jsou dvě postavy z předchozího románu – překladatel a novinář Jan Fischer (opět má autobiografické rysy) a vídeňský dělník Tony Stricker. Oba jsou nespravedlivě obviněni a posláni do vyhnanství v pracovním táboře u jezera Balchaš. Souběžně s jejich osudy autor líčí i osudy dalších dvou osob – mladé lékařky Lídy Raisové a Alexandra Alexandroviče. Úspěšní budovatelé nového řádu jsou oddáni myšlenkám komunismu. Přesto se i oni dostanou do balchašského pracovního tábora. Mimo hlavní postavy autor sleduje příběhy dalších lidí z různých společenských vrstev, které do tábora přivedou různé důvody, ať již je to politické obvinění, příslušnost k tehdejší vyšší společenské třídě, odsouzení za kriminální činy nebo jenom touha po větším výdělku. Tato nesourodá skupina tu v těžkých podnebných i hmotných podmínkách buduje velký průmyslový kombinát, lidé tu trpí hladem, nemocemi a mnoho jich také zemře. Degradaci lidství ve jménu společnosti a její ideologie symbolizuje používání dřevěných lžic při jídle. Jiřímu Weilovi se v románu opět podařilo přesvědčivě zobrazit typické vlastnosti sovětského totalitního režimu a jeho hodnota je především v otřesné pravdivosti a ve využití avantgardních tvůrčích postupů. Během spisovatelova života kniha nikdy nevyšla, ke čtenářům se dostala až mnoho let po jeho smrti.

Počátkem okupace Weil dokončil historický román *Makanna – otec divů* (1946), vyjít však mohl až po válce. Je věnován památce Pavla Vyskočila, který původně propůjčil k vydání díla své jméno a později byl umučen v Mauthausenu. Román vypráví o osudech lžiproroka Hekíma ibn Hášima, zvaného Makanna. Začíná jeho narozením v chudé rodině ve vesnici Gaze, pokračuje bohosloveckými studii v Buchaře, postupně zachycuje podvodné působení mezi chudými a účast na

vojenském tažení do Persie a Iráku. Poté přibližuje návrat do střední Asie a rozpoutání lidového povstání. Kniha končí porážkou povstání a sebevraždou hlavního hrdiny. Falešný prorok je hnán touhou po moci, bohatství a pomstě, k dosažení svých cílů využívá chudé a utiskované, před nimiž zpočátku vystupuje jako mluvčí, později jako vůdce a bůh. Makanna je podobenstvím o zneužití moci, alegorií nacismu. Autor se v románu snažil ukázat na orientální historické látce demagogii a tyranii Adolfa Hitlera.

K vrcholům Weilova díla patří soubor deseti lyrických, nedějových próz **Barvy** (1946). Sám o nich řekl: „*Barvy jsou povídky z doby okupace. Vypravují o strachu, smrti, oběti, nízkosti a věci cti, statečnosti a slávy. Byly psány tužkou na útržcích papíru v nemocnici, kde jsem se skrýval, a v ilegálních bytech. Některé se ztratily a byly později znovu napsány. Jsou věnovány živým a mrtvým přátelům z let ponížení a boje.*“

Ústředním tématem autorovy poválečné tvorby se stal holokaust. Utrpení českých Židů za nacistické okupace je věnován román **Život s hvězdou** (1949). Hrůzné období okupace a rasové perzekuce je zde viděno pohledem prostého člověka, který bojuje s nelidskou mocí o svůj normální, obyčejný život. Hlavní postava, bankovní úředník Josef Roubíček, žijící poklidným životem průměrného člověka, se najednou ocitá v nepřátelském a nesmyslném světě fašistické hrůzovlády. Ztratí zaměstnání a je nucen k osamělému životu omezovanému stále se stupňujícími protižidovskými nařízeními. Z jeho života se stává živoření, vyplněné nouzí, strachem z povolání do transportu, jenž znamená smrt, a nostalgickými vzpomínkami na minulost. Ve stejně těžkých podmínkách žijí i ostatní, s nimiž se setkává při práci na židovském hřbitově. Společně vedou hovory nejčastěji o pokračujících transportech do pevnostního města (Terezína). Podporu a povzbuzení nachází Roubíček u dělníka Materny, jeho matky a přátel, které občas tajně navštěvuje. S pomocí Materny se nakonec vzepře nacistické smrtící mašinérii, rozhodne se nenastoupit do transportu a raději žít důstojný život v ilegalitě. V románu autor zachytil mnoho svých zážitků z okupačních let. Příběh vypravuje prostě, věcně a bez patosu, téměř dokonalá je psychologická analýza duševních stavů hlavního hrdiny. **Život s hvězdou** je oslavou lidské solidarity a patří k nejvýznamnějším Weilovým dílům. Po jeho vydání se však autor setkal s odmítavou a odsuzující reakcí oficiálních míst a nepřízní komunistického režimu.

Dva odlišné životní příběhy přináší historický román **Harfeník** (1958), vyprávějící o chudičkém Židovi Itzigu Fidelem, zmrzačeném žebrákovi, hrajícím na harfu, a bohatém, úspěšném továrníkovi Mojžíši Porgesovi. Odehrává se hlavně v Praze na Smíchově v první polovině 19. století, v období rozmachu kapitalistické industrializace a počátku dělnického hnutí. Děj vrcholí dělnickými bouřemi v roce 1844 a smrtí Fideleho. Weil zde hodnotí dělnickou a židovskou otázku ze sociálního hlediska. **Žalozpěv za 77 297 obětí** (1958) je originálním dílem věnovaným památce českých a moravských Židů umučených nacisty, jejichž jména jsou vepsaná na stěny pražské Pinkasovy synagogy. Je to montážní pásmo básní v próze, dokumentů a citátů Písma svatého Starého zákona,

vydané jako bibliofilie s grafickou výzdobou Zdenka Seydla. Tragickému osudu Židů za německé okupace je věnován i poslední autorův román *Na střeše je Mendelssohn* (1960). Děj se odehrává v Praze a v terezínském ghettu v letech 1942–1944 a zachycuje skutečné události – pronásledování Židů, deportace do Terezína a na Východ, atentát na Heydricha, teror heydrichiády a neutěšené poměry v židovském ghettu v Terezíně. Vystupují zde skutečné postavy, včetně mistrně vykresleného portrétu Reinharda Heydricha. Kniha dostala název podle vstupní scény, kdy má být na Heydrichův rozkaz odstraněna socha židovského skladatele Felixe Mendelssohna-Bartholdyho ze střechy pražského Rudolfiny. Weilovi se zde podařilo skloubit složité historické události s individuálními lidskými osudy a vytvořit všestranný a zajímavý obraz okupace a rasové perzekuce. Téma holokaustu autor zpracovává i v dalších dílech, např. v nedokončeném rukopise *Zde se tančí lambeth-walk*, i v některých drobných prózách (*Dvě povídky o transportu*, *Lodžské intermezzo*, *Lidická ovce*), které vyšly v povídkových souborech. Židovskou tematiku nalezneme také v nedokončené hře *Transport* a v několika drobných pracích publikovaných v Židovských ročenkách.

Weil se podílel rovněž na krátkém filmu *Motýli tady nelétají* a dal podnět k uspořádání výstavy kreseb terezínských dětí, se kterou v roce 1956 navštívil Paříž. Ve stejném roce vyšel soubor těchto kreseb a básní pod názvem *Dětské kresby na zastávce smrti – Terezín 1942–1944*. Ve spolupráci s Olgou Herbenovou se autorovi podařilo vytvořit nezapomenutelnou a dosud nepřekonanou montáž autentických kreseb a básní, soubor byl později znovu vydán pod názvem *Motýla jsem tu neviděl*.

V roce 1966 vyšel výbor z Weilových povídek *Hodina pravdy, hodina zkoušky*. Uspořádal jej Jiří Opelík a v doslovu napsal: „*Tento autor se vždycky dokázal postavit na obranu člověka, z něhož dělali tažné dobytče, nebo kterého měnili na jednotku počítanou v tisíci kusech, ať tak činil kdokoli a ať hovořil jakýmkoli jazykem. Lidskost bez omezení a neoklešťovaná ve jménu čehokoli, ale naprostá, a proto bez přívlastků, byla Weilovým údělem a výzvou. I k nám, jeho dnešním čtenářům.*“

Přestože Jiří Weil patřil k vládnoucí komunistické třídě, nikdy se nestal literárním ani politickým prominentem. Jeho jméno bylo vláčeno v nejrůznějších kauzách, byl obviňován z nejrůznějších zločinů. Jeho knihy nesměly vycházet dlouhých dvaadvacet let a tehdejší vládnoucí třída se snažila, aby byl z dějin české literatury zcela vymazán. Tvorba Jiřího Weila má však v české literatuře 20. století významné místo. Nejen díky své umělecké úrovni, ale i tím, že Weil se vždy jejím prostřednictvím dokázal postavit na obranu důstojnosti a svobody člověka.

(Zpracovala: Jitka Haincová)